

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РК
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АБАЯ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА УГОЛОВНОГО
И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА 10-ЛЕТИЯ**

*Материалы Международной
научно-практической конференции
30 ноября 2007 г.*

АЛМАТЫ, 2007

ность имеет место лишь тогда, когда при данных обстоятельствах последствия мог предвидеть «средний благоразумный человек». Этот критерий в литературе зарубежных стран именуется как критерий «среднего человека». Однако использование лишь критерия «среднего человека» может привести к признанию виновным лиц, не обладающих предусмотрительностью «среднего человека» без учета индивидуальности. Поэтому обсуждение вопроса о наличии в действиях лица с установлением объективного критерия следует дополнить выявлением наличия субъективного критерия, то есть способности данного конкретного лица в конкретной ситуации, исходя из его индивидуальных качеств, предвидеть наступление вредного результата.

1. Рарог А.И. Вина в советском уголовном праве. – Саратов, 1987. – С. 66.
2. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М., 1957. – С. 279.
3. Рарог А.И. Теория вины в советском уголовном праве /Общие и специальные вопросы: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1987. – С. 128.
4. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1974. – С. 146.
5. Уголовное дело № 00015678 // Архив Жетысуйского районного суда № 2 города Алматы за 2000.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ – АДАМНЫҢ АР – НАМЫСЫ МЕН ҚАДІР – ҚАСИЕТІНІҢ ҚОРҒАНЫ

Д.Б.Мәуленов -

ҚазГЗУ аспиранты, Астана қаласы

Қоғамдағы жеке адамның жағдайы мемлекет дамуының деңгейін сипаттайды. Жеке адамның құқығын сол мемлекеттің заңдары қорғайды. Ал Заңдардың заңы – Конституция болып есептелетіні даусыз. Мемлекеттегі сансыз көп заңдар Конституциядан бастау алады, оны толықтырады, жалғастырады. Бірақ, оған қайшы келуге тиісті емес. Ата заң, бір – жағынан, адам мен қоғамның, екінші жағынан, адам мен мемлекеттің негізгі қарым – қатынастарын реттеп отырады. Конституцияның жоғары заңдық күші бар. Сондықтан басқа заңдар мен заңдарды толықтыратын актілер сол Конституция бекіткен тәртіппен, сол Конституция құрған органдармен қабылданады, жүзеге асады. Ендеше адам құқын,

еркіндігі мен бостандығын жоғары деңгейде қорғау - еліміздің басты қазынасы - адам екенін әйгілеп қана қоймай, бәрі де соның игілігіне қызмет ететінін көрсетуі тиіс. Шынында да Қазақстан Республикасының Негізгі заңы адамның ең ізгі қасиеттері - ар - намысы мен қадір - қасиетін биікке көтереді. Барлық халықтарда ар - намыс - адамгершіліктің белгісі. Гуманизмге негізделген қоғамда адамның абырой - беделін заң қорғайды. [1, 95 бет]. Сондықтан да еліміздің Ата заңында былай деп жазылған: «Адамның қадір - қасиетіне қол сұғылмайды» (17-бап).

Бұл ереже қылмыстық және азаматтық заңнамада одан әрі нақтылана түседі. Егер кімде - кім біреудің ар - намысы мен қадір - қасиетіне нұқсан келтіретін мәлімет таратса және оның шындық екенін дәлелдей алмаса, ол қылмыстық, материалдық жауапкершілікке тартылады. Ендеше мұндай әрекеттерге біршама тоқтала кетейік.

Жала дегеніміз, біреудің ар - намысына тиюдің ең ауыр түрі, әлдекім туралы оның ар - намысын таптайтын жалған фактілерді тарату. Жала жабудың жәбірлеуден айырмашылығы сонда, жәбірлеу жәбірленушінің көзінше қадір - қасиетін кемсітетін сөздер айту мен әрекеттер жасау арқылы білінеді; ал жаба жабу, керісінше, көбінесе өзі жоқ адамға бағытталады және адал азаматтың қадір - қасиетіне сәйкес келмейтін іс - әрекеттерді соған теліп, барынша салмақты сөздер, жалған фактілер арқылы көрініс табады. Жалақор жәбірленушінің ар - намысына ел - жұртың көзінше нұқсан келтіруге тырысады, мұны орта ғасырлардағы Герман құқығында «ар - намысты ұрлау» деген сөздермен жиі қайталайды екен. Жала жабудың масқаралаудан, диффамациядан да айырмасы бар. Диффамацияда айтылатын жағдайлар мен фактілердің жалған болуы міндетті емес, ал мұнда қасақана айтылған өтірік - жаланың басты белгісі, барынша маңыздысы. Сондықтан жаланы ар - намысқа қарсы ерекше қылмыс ретінде қарастыратын заңнамаларда жария болған сөздің шындығының дәлелденуі немесе тіпті, айтылғандар шындығы жөнінде субъективті сенімнің өзі қылмыстық сипатты іс - әрекетті жоққа шығарады. Ар - намысқа қарсы қылмыстың ерекше түрі ретінде жала жабу Рим құқығында болмаған. Онда әлдебіреу жөніндегі жалған мәліметтерді жариялау қорлау деп есептелген.

Жала ұғымы әлі күнге дейін ағылшын құқығына жат, мұнда жәбірлеуден басқа айтылған сөздің шындыққа сай келуі не сай келмеуіне қарамастан ар - намысты кемсітетін шығарманы ғана жала жабу деп есептейді. Француз құқығында көп уақыт жала жабу жазаланатын еді. Кейінірек қабылданған заңнамаларында жала ұғымын шектеді, оның болуы үшін жазбаша немесе баспа-

дан шыққан шығарма талап етілді. Басқаша айтсақ, хабарланған мәліметтердің шындығын дәлелдеу әдістерімен ғана шектелді. 1819 жылдан кейін жала ұғымы француз құқығынан алып тасталды. Өйткені олар диффамация жүйесін игерді.

Жала жабу барысындағы мәліметтер бұрынғы немесе қазіргі кезде орны алды делінетін фактілерге қатысты болады; олар кісінің іс - әрекетіне және өміріндегі оқиғаларға қатысты болуы мүмкін. Сол кісіні қаралайтын алдағы уақытта болуы мүмкін қандай да бір оқиғалар жөніндегі мәліметтер жала болып табылмайды. Адамның беделіне нұқсан келтіргенімен шын мәнінде орны алған мәліметтерді хабарлауды жала жабу деп бағалауға болмайды.

Жала жабудың қоғамдық қауіптілігі сонда, оның азаматтың конституциялық деңгейге көтерілген қадір- қасиеті мен ар – намысына нұқсан келтіретіндігінде. Қазақстан Республикасы Ата заңының 17 бабы бойынша адамның қадір – қасиетіне қол сұғылмауы тиіс. Жала жабудың объектісі адамның ар – намыс және қадір – қасиеті болып табылады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1992 жылғы 18 желтоқсандағы «Ұйымдар мен азаматтардың ар – намысы мен қадір – қасиетін қорғау жөніндегі заңнаманы сот тәжірибесінде қолдану туралы» қаулысында берілген түсініктемелеріне сәйкес ар – намыс - адамның қоғамдық бағасы, оның рухани және әлеуметтік қасиеттерінің өлшемі, ал қадір – қасиет - адамның өзінің қасиеттерін, қабілеттерін, дүниетанымын, қоғамдық салмағын өздігінше ішкі бағалауы. Жала жабудың объективті жағын біреудің ар – намысы мен қадір – қасиетін және беделін түсіретін жалған мәліметтерді қасақана таратуға бағытталған іс - әрекеттер құрайды. Тарату деп тым болмағанда бір адам жөніндегі мәліметтер көрсетілген хабарды айтады. Кемсітуші деп қоғамдық пікірде немесе жеке адамдардың пікірінде қоғамның моральдік қағидаларын, заңдарды сақтауы тұрғысынан азаматтың ар – намысы мен қадір – қасиетін кемсітетін, шындыққа сәйкес келмейтін (мысалы, лайықсыз іс - әрекеті, еңбек ұжымындағы, отбасындағы жағымсыз мінез – құлқы) мәліметтерді айтады. Бедел түсіруші деп қоғамдық пікірде адамның берік қалыптасқан іскерлік (өндірістік, кәсіби) оң бағасын жоққа шығаратын мәліметтер танылады. Құрылымы бойынша құрамы - формальды. Жаланы аяқталған қылмыс деп көрсетілген мәліметтерді хабарлаған сәттен есептейді.

Субъективті жағынан алғанда жала жабу тікелей ойластырылған түрдегі кінә ретінде сипатталады. Кінәлі адам басқаның беделін түсіретін, ар – намысы мен қадір – қасиетін кемсітетін және жәбірленушіні қаралауды мақсат тұтқан жалған мәліметтерді таратып отырғанын сезеді. Себептері әртүрлі (кек алу, қызғаныш,

бәсекелесті жолдан тайдыру, т.б.) болуы мүмкін, бірақ олар саралауға ықпал ете алмайды. Субъекті - 16 жасқа толған ақыл - есі түзу тұлға. Жала жабудың саралаушы құрамын адамның ар - намысы мен қадір - қасиетін кемсітетін немесе беделін түсіретін жалған мәліметтерді бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, көпшілік алдында сөйлеу немесе көпшілік алдында жарияланатын шығармалар арқылы қасақана таратуға бағытталған іс - әрекеттер құрайды. Аталған жағдайлар іс - әрекеттің қоғамдық қауіптілігін елеулі түрде арттыра түседі, өйткені жәбірленушінің ар - намысы және қадір - қасиеті, сондай - ақ, іскерлік беделі адамдардың үлкен бір бөлігінің пікірінде кемсітіледі. Ауыр немесе ерекше қылмыс жасады деген айыптар қосылған жала жабуды Заң шығарушы айрықша сараланған құрамы бар жала жабу ретінде қарастырады, өйткені, жәбірленушіні бұлайша қаралау оған тек моральдік зардап қана емес, сонымен бірге өміріне қолайсыздықтар (жұмыстан шығу, достарымен, туысқандарымен айырылысу, сүйікті адамымен ажырасу, т.б.) әкелумен байланысты болады. Жала жабудың мұндай құрамын жалған ақпар (донос) айтудан ажырата білу керек. Олар объектісі бойынша объективті және субъективті жағынан бөлектеледі. Жалған ақпардың объектісі сот әділдігінің мүддесі болып табылады. [2, 295-296 беттер].

Қорлау дегеніміз - жалпы адамзаттық қағидалары тұрғысынан алғанда жол беруге болмайтын, келеңсіз түрде айтылған сөз бен іс - әрекет [3, 96 бет]. Оның қоғамдық қауіптілігі сонда, ол адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін мансұқ етеді. Осыдан-ақ қорлаудың объектісі адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті екені көрінеді. Қорлаудың объективті жағы басқа бір кісінің ар-намысы мен қадір-қасиетін жағымсыз түрде кемсітуден байқалады. Жағымсыз түрде кемсіту - жәбірленушіге адамдардың өзара қарым-қатынас ережелеріне, қалыптасқан мораль мен адамгершілік нормаларына қайшы келетін әрекеттер. Қорлау сөзбен, іспен, дене мүшелерімен жасалуы мүмкін. Мұндай жағдайда қорлау әрқашан белгілі бір адамға қарсы бағытталады. Адамдардың үлкен тобына қарсы бағытталған әрекеттер нақтыланбаған, олар бұзақылық (әкімшілік не қылмыстық жазалануға тиісті) ретінде бағалануы керек. Құрылымы жағынан қорлаудың құрамы - формальды, өйткені, ол ар-намыс пен қадір-қасиетті жағымсыз түрде кемсіту сәтінен бастап аяқталған қылмыс деп танылады. Субъективті жағынан алғанда қорлау тікелей немесе жанама ойластырылған кінә ретінде сипатталады. Кінәлі басқа кісінің ар-намысы мен қадір-қасиетіне немқұрайды қарайды немесе өз әрекетін жағымсыз түрде жүзеге асырып жәбірленушіні кемсітуді көздейді. Субъекті ортақ - 16 жасқа толған ақыл-есі түзу адам. Қорлаудың

сараланған құрамы біреудің ар-намысы мен қадір-қасиетін жағымсыз түрде көпшілік алдында, жұртқа жарияланатын шығармаларда немесе бұқаралық ақпарат құралдарында кемсітуден көрінеді. Қорлаудың жала жабудан айырмасы сонда, жала жабу кезінде шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтер таратылады, қорлау кезінде айтылған ақпарат шындыққа сай келуі мүмкін, бірақ, ол барынша жағымсыз түрде айтылады [4, 297-298 беттер].

Аталған мәселені зерттеу нәтижесінде төмендігі құқықтық мәселелердің бар екендігіне көзіміз жетті:

1. Теориялық тұрғыдан да, күнделікті тәжірибеде де заңды тұлғалар ар - намысы жала жабуға объект бола ала ма деген мәселе талас тудырып келеді. Жалпы жала жабылатын объекті ұғымын анықтап алу маңызды, өйткені көптеген даулы мәселелердің шешімі соған байланысты. Ақыл – есі дұрыс емес немесе жүйке ауруларына ұшыраған адамдарды (душевнобольные), өлген кісіні қаралауға бола ма? Біздің ойымызша, заңды тұлғалар мәселесі әзірге ашық қалғаны дұрыс, ал ақыл – есі дұрыс емес немесе жүйке ауруларына ұшыраған адамдарды, өлген кісіні қылмыстық құқық тұрғысынан ар – намысын қорғау заңнамалық түрде шешілуі тиіс.

2. Ресейде қазіргі күні Интернет жүйесі арқылы жала жабу, қорлау фактілері көптеп кездесіп отыр. Ол елде көпке дейін ар – намыс және қадір – қасиетті қорғау жөніндегі талапты тек қана баспа және визуалды ақпарат құралдарына ғана беру тәжірибесі бар еді. Ал Интернетке қатысты заңдық негіз бізде де, көрші ел – Ресейде де шын мәнінде жоқ. Мәселе мынада, бірқатар соттар Интернетті бұқаралық ақпарат құралы деп мойындамайды, бір жағынан алғанда, интернет БАҚ-тың белгілеріне сәйкес келмейді, айталық таралымы жоқ, шығу мәліметтері көрсетілмейді, т.б. Екінші жағынан алғанда, ол ақпаратты көптеп таратады. Біздің пайымауымызша, Интернетті БАҚ қатарына жатқызу не жатқызбау мәселесін Жоғарғы Сот өз қаулысымен шешіп беруі тиіс. Соған қарамастан Ресей заңгерлері виртуалды кеңістікте әдеттегі құқық нормаларын қолдана бастады. Олар Интернет жүйесі жала жауып жатқанда сол қаралаушы ақпаратты сайттан алып, нотариалдық тұрғыда растап, іс қозғау қиын емес деп есептейді. Мұндайда нотариусқа айтар өтініштің мазмұны түсіндіріліп, сондай – ақ тиісті электронды адрес көрсетіліп, арыз жазу керек. Нотариус өз кезегінде интернеттің сол аталған бетін тексереді, хаттама толтырады, содан кейін бетті басып шығарады және мөрмен бекітеді. Бірқатар судьялар нотариус қызметіне жүгінбестен Интернетпен тікелей жұмыс істеп те жатыр екен. Егер сайт Қазақстан аймағында тіркелмеген болса, азаматтардың ар – намысы мен қадір – қасиетін қорғау қиындай түседі. Егер қаралай-

тын мәлімет шет ел сайттарына орналастырылса, мұрағаттық файлдар өзге елде сақталады. Бұл жағдайда анонимді жарияланған мәліметтердің авторларын табу күрделеніп кетеді. Шетелдердің заңы бойынша мұндай мәліметтер заңмен қорғалуы мүмкін. Сондықтан мұндай жағдайларды тиісті халықаралық шарттар жасасу арқылы шешу мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс деп білеміз.

3. Ар – намыс пен қадір – қасиетті кемсіту ұғымы мен «лайықсыз (неприличный) түрде» анықтамасын тәжірибеде тым кең мағынада түсіндіреді. Жеке адамның жағымсыз бағалануы ол лайықсыз түрде көрініс тапқан жағдайда ғана қорлау деп танылуы мүмкіндігін белгілей отырып, Ресей Федерациясының қылмыстық кодексі «лайықсыз түрдегі» деген ұғымды мүлдем ашып көрсетпейді, оны судьялардың өз еркінше түсіндіруіне жол береді. Бұл біздің еліміздің де қылмыстық заңнамасына тән. Мысалы Белгород облысында шығатын «Біздің өмір» газетінің редакторы В.Соянко мақалалар жариялап, онда аудан әкімі А.Власовты кейбір іс-әрекеттерінде «Ешқашандай да мемлекеттік адамның емес, айқайшыл және өсекшінің позициясын байқатады» деген тұжырым жасаған. Аудандық сот А.Власовтың ар – намысы мен қадір – қасиетін кемсіту мақсатында оны айқайшы және өсекші деп атаған, сөйтіп лайықсыз ар – намысы мен қадір – қасиетін кемсіткен деген айыппен келісіп, ұйғарым жасаған. Редактор 6 айға еңбекпен түзеу жұмыстарына кесілген.

Ар – намыс пен қадір – қасиет категориясы ертеден келе жатыр деуге болады. Тарихқа көз жүгіртсек, адамдар қай дәуірде болмасын ар – намысы үшін күресіп, қадір – қасиетін сақтау үшін саналы әрекеттерге барып жүрген. Адамның саналы ғұмыры (гомосапиенс) басталуымен күні бүгінге дейін осы мәселе оның өмірінің мазмұнын құрайды, алдағы ісіне бағыт – бағдар сілтейді. Тек таным – түсінік, парасат – пайым деңгейі өзгереді. Әр дәуірдің, әр халықтың дәстүр - салты, дүниетанымы, ар – намыс, қадір – қасиет түсінігі әртүрлі болады. Қалай болғанмен ол ешқашан ес-қармейтін ұғымдар болып қала береді.

1. Г.Сапарғалиев, Конституционное право Республики Казахстан, Алматы, 1998 жыл, 95 бет.

2. Комментарий к Уголовному кодексу РК / отв. редакторы: Борчаишвили И.Ш., Рахимжанова Г.К., Караганда, 1999ж, 295-296 беттер.

3. Г.Сапарғалиев, Конституционное право Республики Казахстан, Алматы, 1998 жыл, 96 бет.

4. Комментарий к Уголовному кодексу РК /Отв. редакторы: Борчаишвили И.Ш., Рахимжанова Г.К., Караганда, 1999ж, 297-298 беттер.

5. www.rambler.ru сайтында орналыстырылған мысалдар алынды.